

УДК 347.121.2

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОГО ПРАВА ЛЮДИНИ

Булеца Сібілла Богданівна,
*старший викладач кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету*

Людина, її еволюційний шлях розвитку, фізична будова, свідомість та мислення, її поведінка, особливості спілкування і світогляд є предметом дослідження багатьох галузей науки. Людина - це біосоціальна істота. Біологічні властивості відображають природно-еволюційні риси, набуті людиною як представником окремого біологічного виду. Це біологічна сутність людини, її анатомічна та фізіологічна психічна цілісність, діяльність нервової системи, свідомості; здатності мислити [1, с. 14] та діяти. Соціальні властивості відображають суспільно-історичні риси, набуті людиною в процесі історичного розвитку суспільства, історичних змін соціально-економічного життя суспільства. Особисті немайнові права людини поділяють, як правило, на ті, що мають біологічне походження, та ті, що походять від соціальних засад життя людини. Це підтверджує Цивільний кодекс України. На жаль, це не можемо стверджувати про Угорщину.

Питання цивільного-правового поняття особистого права людини є особливо актуальним, оскільки внаслідок вступу у травні 2004 року країн Східної Європи до Європейського Союзу, права людини, і в першу чергу особисті, набувають надзвичайного значення, бо їхнє забезпечення, регулювання та захист – це основна умова вступу країн до Європейського Союзу. Зазначені обставини обумовлюють дослідження понятійного апарату в сфері особистих прав людини.

В Україні рідко досліджуються в правовій літературі поняття особистого права. Частіше вживається поняття особистого немайнового права. У зв'язку з цим, корисним може стати аналіз зарубіжного досвіду. Необхідно роз'яснити це поняття з точки зору закордонних вчених, де існує цілий інститут особистого права. З прийняттям Цивільного кодексу (далі – ЦК) України відсутній поділ особистого права на немайнові та майнові, пов'язанні з майновими, бо останні включенні в окрему книгу 4, яка регулює право інтелектуальної власності [2].

Більшість угорських вчених висвітлюють це поняття з більш широкої точки зору. Цим питанням займалися в Угорській Республіці такі вчені, як Линкович Борнобаш [3], Слодич Кароль [4], Торо Кароль [5], Петрик Ференц [6], Йоббаді Габор [7], Шойом Ласло [8] та багато інших. В Україні дослідженням проблеми особистих прав займаються такі вчені як: О.В.Домбровська [9], О.О.Пунда [1], З.В.Ромовська [10], Р.О.Стефан-

чук [11] та інші. Однак не було досліджено питання особистого права з точки зору угорських вчених та проведено паралелі між особистим правом та особистим немайновим правом.

Метою даної статті є приведення поняття особистого права до поняття особистого немайнового права людини.

Права людини - це прийняті всім людством особисті права, які закріплюють міжнародні договори (тобто, права людини як об'єкт цивільного права відображають особисте право). Міжнародні договори по правах людини в той же час охоплюють ширше коло, ніж захист особистих прав: охоплюють також політичні і соціальні права [7].

У міжнародних договорах закріплені основні права людини. Значна їх частина не виступає в статусі особистих прав, бо вони є предметом їх забезпечення зовнішніх кордонів, і не перебувають в ніякому взаємозв'язку з приватним правом. ЦК Угорщини не містить нормативного визначення особистих немайнових прав, а лише вказує на їх загальні ознаки, а саме: а) дані права належать кожній фізичній особі; б) дані фізичні права належать від народження або за законом; в) дані права не мають економічного змісту; г) дані права тісно пов'язані з фізичною особою; д) дане право належить особі довічно.

З початку XIX століття відбувався розвиток приватного права. У цей період виходять праці таких вчених, як Франк Ігнац (1829 р.), Фогораші Янош (1834 р.), Весел Густав (1863 р.), Злінські Імре (1880 р.), які з початку 1900р. стали частиною європейського права. З точки зору приватного права людська особистість не є предметом особистого права тому, що особистість це суб'єктивне надбання, воно не є предметом матеріального світу, тому і не регулюється правом.

Особистість з боку правосуб'єктності не є частиною права тому, що суб'єкт особистого права - це особа, що ззовні і внутрішньо є людиною.

У такому розумінні право може лише абстрактно висвітлювати кожну людську особистість тому, що з розвитком свободи особистості з точки зору суспільства змінюються і цінності, а взаємозв'язок між правом і здатністю людини створювати ці цінності не підпадає під сумнів.

Особистість - приватна, юридично закріплена конкретна властивість, яка належить тільки людині. Тому перед нами постає „людська істо-

та», яка володіє особистими правами. Розглянемо підходи до визначення особистості відомих угорських вчених. Слодітч і Болаж вважають, що особистість – це процес, який ніколи не зупиняється і тече у своєму руслі серед предметів зовнішнього світу. Право повинно захищати цей процес, забезпечувати недоторканність, попереджувати, щоб не було перепон, щоб чистота його не була розмита, тобто щоб по відношенню до себе і до інших таких процесів зовнішнього світу була визнана різниця [3, с. 141].

Торо вважає, що предмет захисту особистих прав є протиріччям, побудованим на природній біологічній дійсності, виражає цінність індивіда, який невіддільний від суспільства, в разі необхідності виражає його свободу і відповідальність, яка з цього випливає, вона постійно змінюється, однак складена з різних самостійних частин, які в основі своїй невідокремлені, об'єднані в єдине – є особистість [5, с. 450].

Особистість невіддільна від тіла і духу, особистість єдина по-суті, вона обумовлює поведінку і мислення істоти. Ця поведінка і мислення означає цінність особистості, те, в чому особистість відрізняється від усього іншого, і що робить можливим, бути іншою. Особисте право захищає загальні людські цінності [5, с. 102].

На схожій позиції стоїть Йоббаді Габор. Він визначає межі особистого права, тобто людську особистість тут і тепер, однак вважає, що її виключно необхідно визначати з точки зору цивільного права. Угорський законодавець виходить з позиції необхідності захисту людської свободи, недоторканності, духовної і фізичної цілісності. При цьому особисті права, з одного боку, захищають людські духовні цінності (наприклад, захист честі, гідності, таємниці), а з другого – захищають інтереси людини у матеріальному світі людини (наприклад, охорона авторських прав) та ін. [7, с. 65].

Оскільки у загальному особисті права впливають з уявлень про внутрішнього суб'єкта, то перша сходинка існування цих прав сама по собі багатогранна, як і людська особа, яка володіє приватним особистим правом.

Особисті права не обіцяють особі повного невтручання в приватне життя особи, лише попереджають посягання інших осіб на права особистості.

Відзначимо, що особистими правами у широкому значенні визнаються різні суб'єктивні права, властиві особі. У вузькому ж розумінні особисті права виступають як розподіл суб'єктивних прав на соціально-економічні, політичні, культурні й особисті (чи права в сфері особистої, індивідуальної волі).

Крім того, це блага особисті, тобто невідчужувані, невідривно зв'язані з людиною: вони зобов'язані своїм походженням діяльності особи в суспільстві, обумовлені нею. Це спричиняє як прив'язку блага до конкретної людини, так і різний їхній обсяг у залежності від людини. Та й в

однієї людини обсяг того чи іншого блага змінюється протягом усього життя, хоча і не зникає остаточно. Невизначеність обсягу більшості нематеріальних благ є їхнім додатковим критерієм. У зв'язку з особливостями предмета особистого немайнового права, що відповідають їм, права мають ту ж специфіку. Це і відбито в їхній назві: особисті немайнові права.

Незважаючи на немайновий характер особистих прав, деякі з них можуть супроводжувати й інші (майнові) права, що знайшло відображення в ЦК Угорщини (ст.86) [12] та ЦК України (ст.311) [2]. Серед них розрізняють особисті немайнові права, що є підставою для майнових прав (наприклад, авторство), що виникають одночасно з майновими правами (право на недоторканність житла) і є наслідком майнових прав (наприклад, право банківської таємниці).

Відзначимо також, що особисті немайнові права регулюються нормами різних галузей права, в т.ч. цивільного, конституційного. Так, стаття 27 Конституції України [13] та стаття 281 ЦК України [2], наприклад, закріплює право на життя. Справедливо відзначено, що у конституційному правовідношенні уповноваженим суб'єктом є громадянин (як правило, у широкому розумінні – людина, особистість), а зобов'язаним – держава. При цьому держава гарантує не стільки захист громадянина від своїх дій, як наявність захисних механізмів. Конституція регулює взаємини будь-яких осіб: вона захищає життя людини від зазіхань як держави, так і інших осіб. Особливість таких конституційних правовідносин полягає в тому, що у них реально беруть участь три суб'єкти: порушник, потерпілий і держава, обов'язком якої є захист суб'єкта, права якого порушені. У цивільному правовідношенні держава як гарант, як правило, відсутня. Конституція визначає конкретне право, державний обов'язок передбачити механізми реалізації і захисту, а цивільне право – штатний механізм реалізації окремих видів захисту.

У минулому стояло питання: чи варто включати до предмету цивільного права особисті немайнові відносини. На сьогоднішній день дане питання не порушується, оскільки проблема правового регулювання особистих немайнових прав вирішена із прийняттям нового ЦК України. Так, регулюванню особистих немайнових прав присвячена книга II ЦК України. У юридичній літературі з цього приводу існують три основні підходи. Перший з них (т. зв. радикальний) передбачає, що правові норми з приводу особистих благ, невіддільних від особистості, складають особливий предмет регулювання. У силу низької питомої ваги їх не можна виділити в окрему галузь, вони і не можуть належати одній галузі права, тому що регулюються (захищаються) нормами не тільки цивільного права, але й іншими галузями права (кримінальне, адміністративне). На нашу думку, така позиція не є адекватною хоча б у силу

того, що в кожній з зазначених галузей свій метод, своя мета і підходи до регулювання прав, що відносяться до особистих немайнових, і зводити їх в одну окрему галузь права чи хоча б застосувати єдиний підхід до їх регулювання навряд чи можливо і виправдано. Певні особливості притаманні нормам зобов'язальної частини цивільного права, цілком автономні правила, що визначають статус особи у цивільному праві, і т.д. Тобто, виділення особистих немайнових прав не виправдано, оскільки воно ускладнює правову систему, і може спричинити певну декодифікацію галузі.

Існує інша точка зору, яку можна назвати "негативною". Суть її полягає в тому, що цивільне право регулює майнові відносини, а тому особисті немайнові відносини охоплюються предметом регулювання інших галузей права, не включаються в цивільне право. Це мотивується тим, що хоча особисті немайнові права охороняються в цивільно-правовому порядку, вони не регулюються цивільним правом: поняття охорони і регулювання у вузькому значенні не збігаються. Або ж особисті права, не зв'язані з майновими, не мають позитивний зміст (з вказівкою конкретних дій уповноваженого), а тому взагалі не є суб'єктивними цивільними правами. Цей висновок можна заперечити, поперше, тим, що цивільне право регулює не стільки майнові відносини, скільки відносини з приводу взаємної реалізації інтересів суб'єктів; по-друге, суб'єктивне право – завжди право на щось, на якусь цінність, і тому особисті немайнові права не можуть мати негативного змісту; по-третє, розділяти поняття охорони і регулювання немає ніяких підстав: для наявності охорони потрібна правова норма, а оскільки вона є, то вже регулює зазначене відношення, попереджаючи як зобов'язаного суб'єкта про обов'язок, так і уповноваженого про право. Обов'язок же без права – нонсенс. У цілому розглянутий „негативний” підхід застарілий.

Ми дотримуємося т.зв. „позитивної” концепції, по якій особисті немайнові права включаються до предмету цивільного права нарівні з іншими. До таких прав застосовується метод цивільно-правового регулювання. Вони узагальнені взаємоцінним характером з майново-вартісними відносинами і пов'язані з майновими через матеріальну компенсацію у випадку порушення. Але, ми повинні врахувати позицію законодавця. Значна частина особистих прав набувається з моменту народження. Для їхньої реалізації не потрібно чітке вираження волі, які-небудь дії. Достатня наявність самого суб'єкта, чим припускаємо, що він буде вимагати дотримання його прав. Крім того, цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав побудоване як захист від зазіхання саме в силу своєї відновлювальної, компенсаторної функції.

Іншою особливістю особистих немайнових прав є володіння деякою іншою правомочністю, крім володіння і користування. Звичайно, це не є відчуження, скоріше це можливість зміни обсягу і

якості блага. Приміром, здійснення високоморального чи навпаки, аморального вчинку неминуче позначиться на репутації людини, але ніяк не позбавить її. Так чи інакше, нематеріальні блага невідчужувані. Відмова громадян і юридичних осіб від здійснення належних їм прав не спричинює припинення цих прав, за винятком випадків, передбачених законом.

Здійснення більшості особистих прав виявляється у багаторазових повторюваних діях (кількаразове лікування як реалізація права на здоров'я), але частина з них може реалізовуватися в одній дії з можливістю змінити рішення за певних умов (зміна імені). Більшість немайнових прав за своїм характером здійснюються тільки особисто уповноваженим. Хоча, іноді здійснення окремої правомочності реалізується представником (наприклад, присвоєння імені немовляті). У випадках і в порядку, передбачених законом, особисті немайнові права й інші нематеріальні блага, що належали померлому, можуть здійснюватися і захищатися іншими особами, у тому числі спадкоємцями правоволодільца.

У цілому ж, виділяються чотири основні ознаки цивільних немайнових відносин: нематеріальний характер особистих прав; особливий об'єкт особистих прав; специфіка основ їхнього виникнення і припинення (багато з них виникають з моменту народження і припиняються зі смертю суб'єкта); індивідуалізація особистості (кожна особистість характеризується різним обсягом тих чи інших нематеріальних благ).

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Особисте немайнове право - це суб'єктивне право людини, що виникає з приводу благ, позбавлених економічного, майнового змісту, тісно пов'язане з особистістю уповноваженого та індивідуалізує його, що має специфічні підстави виникнення, припинення та захисту.

2. Особисті права невіддільні від особистості та загальнолюдських цінностей. Особисті немайнові права, а саме право на життя та здоров'я, це невід'ємні, найвищі соціальні цінності особи.

3. Особисті немайнові права не відчужуються, не зменшуються, не обмінюються.

4. Суттєвої різниці між особистими немайновими правами та особистими правами не має, оскільки ЦК України не розрізняє як окремі види особистого немайнового права та особистого права.

5. Доцільнішим є застосування у вітчизняному законодавстві поняття особистих немайнових прав (Україна) на відміну загального поняття особистого права (Угорщина), оскільки слово „немайнові” реально забезпечують, що право на життя та здоров'я, честь та гідність не можна вимірювати в грошовому виразі і випадку відсутності майнових коштів, будь-яким чином обмежувати людину в цих правах. Кожна людина має право на захист цих прав незалежно від її майнового стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пунда О. Система немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, у законодавстві України // Підприємництво, господарство і право. – №9. – 2003. – С. 14-17.
2. Цивільний кодекс України: Коментар, - Х.: ТОВ „Одіссей”, 2003. – 856 с.
3. Lénkovics Barnabás. Székely László. A személyi jog vázlat: Eötvös József Könyvkiadó. – Budapest, 2001. – old. 141.
4. Szladits Károly. A magyar magánjog általános rész. Személyi Jog első rész- Budapest, 2000., 760 old.
5. Törő Károly. A nem vagyoni kártérítés gyakorlati kérdései // Magyar Jog. – №3. – 1999. – old. 454.
6. Petrik Ferenc. A személyiség jogi védelme. – Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. – 280 oldal.
7. Jobbagyi Gábor. Személyi jog. – Miskolc: Novotni Kiadó, 1999. – 194 oldal.
8. Sólyom László. A személyiségi jogok elmélete: KJK. – Budapest, 1983. – 344 oldal
9. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина // Право України. – 2002. – №5. – С. 37-41
10. Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб // Українське право. – 1997. – Число 1. – С. 47-60.
11. Стефанчук Р.О. Цивільно-правові засади закріплення, здійснення та охорони права на життя як особистого немайнового права фізичних осіб // Методологія приватного права: Зб. наук. праць (за матеріалами наук.–теорет. конф., м.Київ, 30 травня 2003 р.).– К.: Юрінком Інтер, 2003.– С. 253-259.
12. A Polgári Törvénykönyv.: Novotni Kiadó. – Miskolc, 1997. – 140old.
13. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.